

KYYNÄRÄ KALENTERIA

Ennen painettujen kalenterien ja almanakkojen yleistymistä, ajanlaskun apuna käytettiin keppiin tai muuhun esineeseen kaiverrettuja riimukalentereita. Suomen lisäksi tällaisia puukalentereita on ollut käytössä myös muissa Pohjoismaissa, Englannissa ja Siperiassa. On arveltu, että riimukalenterit tulivat käyttöön kristinuskon omaksumisen myötä. Monen kristinuskon tärkeimmän juhlapyhän paikka vaihteli vuodesta toiseen, ja niiden oikeaan ajoittamiseen tarvittiin kalentertia. Lisäksi juhlapyhät olivat tärkeitä merkkipäiviä, joiden avulla ajoitettiin töitä ja muita yhteisölle tärkeitä tapahtumia, kuten markkinoita. Riimukalentereita käytettiin Suomessa aina 1800-luvulle asti.

SUOMALAINEN RIIMUKALENTERI

Riimukalentereita tehtiin usein puisiin sauvoihin, joita kutsuttiin osuvasti kalenterisauvoiksi. Tällaiset sauvat saattoivat olla litteähköjä, jolloin vuosi oli jaettu kahteen osaan, talvipuoleen ja kesäpuoleen. Neliskulmaisissa kalenterisauvoissa kullakin neljällä sivulla oli kolme kuukautta, mahdollisesti vuodenaikojen mukaan jaoteltuna. Riimukalentereita voitiin kuitenkin piirtää mihin esineeseen vain ja kalentereita onkin löytynyt jopa nuuskarasioista!

Täydellisessä riimukalenterissa oli kolme riviä kaiverrettuja riimumerkkejä. Keskimmaisessä rivissä ilmaistiin vuoden päivät. Jokaiselle viikopäivälle oli oma merkkinsä. Seitsemän merkin sarja toistui kunnes merkkejä oli 365, eli tarpeeksi jokaiselle vuoden päivälle. Ylimmässä rivissä olivat juhlapyhien ajankohdat. Alimmalla rivillä olivat niin kutsutut kultaiset luvut, joiden avulla voitiin määrittellä kuunvaiheita ja siten laskea liikkuvien vuotuisjuhlien kuten pääsiäisen, laskiaisen ja helluntain

ajankohdat. Yksinkertaisemmissa riimukalentereissa kultaiset luvut oli jätetty pois.

Kaikkein yksinkertaisin puinen kalenteri oli pykäläkalenteri. Siinä päivien merkinä olivat vain viillot, joten niistä ei nähnyt viikonpäiviä.

KULTAISIA LUKUJA JA MERKKIPÄIVIÄ

Riimukalenterit olivat niin kutsuttuja ikuisuuskalentereita, eli niitä saattoi käyttää vuodesta toiseen. Kalentersauvojen lukemiseen tarvittiin kuitenkin omat niksinsä.

KULTAISET LUVUT

Täydellisen riimukalenterin alimmalla rivillä ovat kultaiset luvut. Niitä on kaikenkaikkiaan 19, ja ne kertovat uudenkuun päivän. Kultaiset luvut noudattavat 19-vuotista *metonin sykliä*, jonka kuluessa uudenkuun päivät sattuvat samoille kalenterin päville. Kullekin vuodelle voimassa olevan kultaisen luvun voi selvittää laskukaavalla $(x+1):19$, jossa x on kyseinen vuosiluku. Laskukaavan jakojäännös ilmaisee kultaisen luvun. Esimerkiksi vuonna 2012 kultainen luku on 18, koska $(2012+1):19$, jakojäännös on 18.

Helpoiten kultaisen luvun pystyy kuitenkin tarkistamaan katsomalla, mikä merkki oli voimassa uudenkuun päivänä.

VIIKONPÄIVÄT

Viikonpäivät lasketaan riimukalenterin keskimmäisestä rivistä, jossa seitsemän futhark-riimun sarja toistuu 52 kertaa. Futhark-riimut olivat viikinkien käyttämä skandinaavinen aakkosto. Riimuista oli useita erilaisia versioita, joten kalentereissa riimut voivat olla erinäköisiä. Seitsemän erilaista riimua edustivat seitsemää viikonpäivää.

52 kertaa seitsemän on 364, joten riimukalenterin loppuun tarvittiin vielä yksi lisäkirjain. Vuodessahan on 52 viikkoa ja yksi päivä, yhteensä 365 päivää. Tavallinen vuosi siis alkaa ja loppuu samana viikonpäivänä. Esimerkiksi vuosi, joka alkaa sunnuntaina myös loppuu sunnuntaina. Seuraavan vuoden alkupäivä on maanantai.

Puisen kalenterin viikonpäivämerkit eivät tietenkään muutu joka vuosi. Kalenterin käyttäjän tulee siis tietää millä viikonpäivällä vuosi oli alkanut, jotta hän tietää mikä futhark-merkki tarkoitti mitäkin viikonpäivää. Sunnuntaita tarkoittavaa

merkkiä kutsutaan sen vuoden sunnuntaikirjaimeksi. Karkausvuodet, jolloin kalenteriin lisätään yksi päivä, tietysti monimutkaistavat asioita, joten karkausvuosina sunnuntaikirjaimia onkin kaksi.

Suomesta löydetyt riimukalenterit noudattavat juliaanista ajanlaskua, joka oli Suomessa käytössä vuoteen 1896 asti. Näissä kalentereissa kunkin vuoden sunnuntaikirjaimen voi laskea kaavalla, jossa hyödynnetään 28-vuotista aurinkojaksoa, jonka aikana sunnuntaikirjaimet toistuvat. Uudessa gregoriaanisessa kalenterissa on erityisiä karkausvuosisääntöjä, joiden takia sunnuntaikirjainta ei voi laskea niin helposti, vaan sen määrittämiseen tarvitaan erityisiä taulukoita.

Sunnuntaikirjaimen voi tosin helposti tarkistaa jonkin riimukalenteriin merkityn merkkipäivän avulla. Täytyy vain seurata mille viikonpäivälle juhlapyhä osuu ja sen jälkeen laskea viikonpäivämerkkejä sunnuntaihin asti

MERKKIPÄIVÄT

Riimukalenterin ylimmällä rivillä ovat juhlapäivien merkit. Sana merkkipäivä voikin olla peräisin puukalentereista, joissa juhlapäivä on hyvin konkreettisesti merkkipäivä. Juhlapäiviä merkinneet symbolit vaihtelevat. Joissain kalentereissa voi olla hyvinkin monimutkaisia kuvia, joissa esiintyvät merkkipäivien pyhimykset, toisissa taas on pelkät ristit tai ympäröidyt ristit pyhäpäivien kohdalla.

Riimukalenteriin merkityt pyhäpäivät riipuivat siitä, mitä juhlapäiviä alueella pidettiin tärkeinä. Esimerkiksi ortodoksisilla alueilla Karjalassa oli eri pyhäpäiviä kuin muualla Suomessa. Merkkipäiviä käytettiin myös maataloustöiden ajoittajina.

Monesti riimukalenterit toimivat myös mitatikkuna. Ne olivat usein vanhan kyynärän mitan pituisia, tai niihin oli lyöty pieni naula kyynärän pituuden merkiksi. Kalenteri oli siis kätevä apuväline vaikkapa räätätille tai kauppiaille, joka tarvitsi sekä mittaa että ajanlaskua työssään.

Riimukalentereita käytettiin Suomessa varsin pitkään, minkä vuoksi eri ajoilta peräisin olevat riimukalenterit voivat poiketa toisistaan. Esimerkiksi riimut ovat muuttuneet, ja varsinkin juhlapäivien symbolit ovat saaneet uusia muotoja

Artikkelia varten haastateltiin riimukalentereita tutkinutta Anne Pöyhöstä.